

СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ

У статті робиться спроба визначити систему суб'єктів міжнародного публічного права в сучасних умовах формування нового світопорядку. Проаналізовано причини та тенденції формування нового світопорядку суб'єктами сучасних міжнародних відносин, окреслюється коло суб'єктів міжнародного публічного права, досліджується правова природа Європейського Союзу як суб'єкта міжнародного публічного права.

Ключові слова: міжнародне публічне право, суб'єкти міжнародних відносин, міжнародні відносини, Європейський Союз, глобалізація.

The article attempts to define the system of subjects of public international law in modern conditions the formation of a new world order. The causes and tendencies of formation of new world order subjects of contemporary international relations is determined by the range of subjects of public international law, examines the legal nature of the European Union as a subject of international public law.

Keywords: public international law, subjects of international relations, international relations, European Union, globalization.

В науці міжнародного публічного права суб'єктом міжнародного права прийнято вважати учасника міжнародних відносин, який має міжнародні права та несе міжнародні обов'язки або є носієм міжнародної правосуб'єктності. При цьому класифікація суб'єктів міжнародного права проводиться за багатьма критеріями: за учасниками міжнародних відносин; за масштабом діяльності; за міжнародно-

правовим статусом; за галузевою приналежністю тощо. Водночас питання про коло суб'єктів міжнародного права й досі залишається дискусійним. Більш того, розгалуженість критеріїв класифікації суб'єктів міжнародного права та зміна на початку XXI століття політичної структури сучасного світу, об'єктивно змушують до нового осмислення суб'єктів міжнародного публічного права, зокрема таких, як Європейський Союз, їх систематизації та впливу на формування нового світопорядку.

Питаннями, які стосуються дії суб'єктів міжнародного публічного права, в останні часи все частіше цікавляться вітчизняні та зарубіжні дослідники у галузі міжнародного права, політології, інших наук. Зважений та аргументований погляд на вирішення обраної теми можна зустріти в наукових й публіцистичних працях М. Баймуратова, М. Буроменського, Л. Грицаєнко, О. Задорожного, С. Іноземцева, М. Лебедевої, В. Муравйова, О. Толстухіна, Б. Топорніна, О. Тоффлера, Л. Тимченка, С. Хантингтона, П. Циганкова, М. Черкеса, М. Юрія та інших. Однак зважаючи на динаміку міжнародних відносин на початку XXI століття, осмислення ролі суб'єктів міжнародного публічного права, пошук наукових обґрунтувань щодо визначення нової системи суб'єктів сучасних міжнародних відносин на сьогодні є цікавою та актуальною задачею.

Головною *метою* статті є визначення системи суб'єктів міжнародного публічного права, дослідження їх ролі у формуванні нового світопорядку, а також з'ясування правосуб'єктності Європейського Союзу у міжнародних зносинах. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *задачі*: а) проаналізувати причини та тенденції формування нового світопорядку суб'єктами сучасних міжнародних відносин; б) визначити систему суб'єктів міжнародного публічного права та надати теоретичне обґрунтування для цієї задачі; в) дослідити правову природу Європейського Союзу як суб'єкта міжнародного публічного права.

На початку XXI століття світ переживає певний критичний період, який багато вітчизняних та зарубіжних дослідників визначають як «точку біфуркації», «перехідний вік», епоха невизначеності [1, с. 213]. Серед багатьох причин такої невизначеності слід виділити глобалізацію, яка обумовлює складний, комбінаторний

характер сучасних міжнародних відносин. Як підкреслює О. Громико, «взяла у гору інтегральність – використання складових та ринкової теорії та теорії державного регулювання для пошуку прийняттого балансу між індивідуальним і колективним, державою і суспільством, ринком і соціальними цінностями, мораллю, моральністю» [2, с. 6]. Головними збудниками таких інтегральних процесів, безумовно, постають учасники міжнародних відносин, яких прийнято називати суб'єктами міжнародного публічного права. До середини ХХ ст. переважала думка про держави як про виключних та вичерпних суб'єктів міжнародного права. Після Другої світової війни офіційно визнається міжнародна правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій, а згодом – народів, що виборюють свою незалежність. Проте на сьогодні перелік акторів, які суттєво впливають на світові події, значно розширився.

До кінця ХХ століття ключові процеси щодо встановлення світового порядку завжди були пов'язані з визначенням певного балансу сил. Цей баланс міг бути складним, що обумовлювалося участю багатьох гравців, як у ХІХ столітті, або відносно простим, як після Другої світової війни, коли встановилася система рівноважного домінування двох наддержав. Такий баланс незмінно передбачав взаємне визнання якоїсь форми сфер впливу. На цьому стояли Вестфальська, Віденська та Ялтинсько-Потсдамська моделі, а також європейська система безпеки, що була встановлена Гельсінським заключним актом. На перший погляд інший принцип був закладений в Паризьку хартію 1990 року, яка декларувала відмову від сфер впливу і розмежувальних ліній, проте на ділі й вона вимагала балансу – не стільки для протистояння, скільки для зближення.

На початку ХХІ століття структурні зміни у міжнародних взаємовідносинах між головними акторами почали супроводжуватися довгими спалахами насильства та військового втручання. Прояв «нового інтервенціоналізму», коли держави беруть участь у врегулюванні конфліктів і при цьому реалізують власні інтереси [3], супроводжується веденням так званої гібридної війни із застосуванням різних її компонентів, зокрема інформаційної пропаганди. На сьогодні ми бачимо намагання окремих країн повернутися до Ялтинсько-Потсдамській системі світу шляхом

шантажу та зовнішньої експансії з використанням елементів гібридної війни. Безумовно, ці події повинні стати основою радикального перегляду сучасних механізмів протидії таким намаганням. Від амбіцій окремих країн світу або політичних лідерів глобальна система безпеки не має страждати, адже вона є консенсусом більшості цивілізованих країн та орієнтована на дотримання принципів міжнародного права, закладених в Статуті ООН та інших міжнародних документах [4, с. 163].

Проте принципово іншим контуром сучасного міжнародного публічного права є не військові дії, а прозорість міждержавних кордонів, що забезпечує високий рівень інформаційного і технологічного розвитку світу. Звичайно, питання про те, наскільки прозорими є межі, які, в першу чергу, країни включені в цей процес, які наслідки він має і т. п., залишаються дискусійними. Тим не менше, ряд дослідників, зокрема П. Дж. Катзенстейн, Р. О. Кохен і Ст. Д. Краснер, бачать в процесі все більшої прозорості кордонів суть самої глобалізації [5] – на сьогодні, напевно, найбільш актуалізованої, і в той же час, найменш вивченої теми в сучасній науці міжнародного права. Існують різні підходи у визначенні того, що розуміти під глобалізацією, які аспекти вона охоплює, наскільки глобалізація є універсальною та всеохоплюючою тенденцією світового політичного розвитку. Тим не менш, мабуть, більшість авторів погоджуються з тим, що сучасна глобалізація пов'язана з якісно новим етапом у розвитку засобів зв'язку та інформації. «Відкривши» міждержавні кордони, глобалізація активізувала діяльність інших недержавних акторів на світовій арені.

У свою чергу, багато недержавних акторів, насамперед, пов'язаних із засобами комунікації, інформацією, економікою, самі виявилися зацікавленими в подальшому і швидкому розвитку процесів глобалізації, в ще більшій прозорості кордонів. Це стало поштовхом до нового вітка глобалізації з її проблемами, суперечностями і розмиванням державного суверенітету. В цій ситуації ностальгічна модель світопорядку, при якій головні питання врегулювання міжнародних проблем залежали від позиції декількох наддержав, неможлива. Звідси неможливо казати про домінування держав в системі суб'єктів міжнародного права.

Настільки, наскільки ж стає некоректним ділити суб'єктів міжнародного публічного права на основні та факультативні. Політику сьогодні відрізняє від часів світових порядків її небувала демократизація; стало занадто багато тих, хто впливає на процеси. Тепер це не тільки великі держави, як раніше, але і численні середні країни, що прагнуть до вищої міжнародної ліги, міждержавні організації з їх бюрократичної інерцією, величезні корпорації (окремо варто виділити комунікаційних гігантів), недержавні актори, на зразок неурядових організацій, і навіть окремі особи, що володіють інтелектуальною владою над іншими. Та й всередині держав прийняття рішень ускладнене тим, що уряди не в змозі повністю контролювати те, що відбувається на їхній території, – неможливо відгородитися від різноманітних впливів глобального світу.

Таким чином, слід визнати, що традиційна для багатьох академічних виданнях з міжнародного публічного права система суб'єктів міжнародних відносин під впливом трансформації традиційних для ХХ століття критеріїв ідентифікації міжнародних інститутів підлягає певного коригування. Питання про коло суб'єктів міжнародного права завжди було дискусійним [6, с. 33], що об'єктивно зумовлено динамікою сучасних міжнародних відносин, але з намаганням умовного поділу суб'єктів, які їх підтримують. Сьогодні поділ на основні та факультативні суб'єкти міжнародного публічного права не витримує критики, оскільки спричинити суттєві зміни у формування основних концептів сучасного світопорядку здатні навіть окремі політичні лідери, що суперечить загальноновизнаній в останні часи позиції про неможливість розглядати фізичних осіб в якості повноцінних суб'єктів міжнародного публічного права. Крім цього, тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин виявляють основними суб'єктами міжнародного публічного права не стільки окремі держави, скільки наддержавні утворення або сукупність декількох держав, що об'єднані чи то установчими угодами, чи то спільними історико-політичними цінностями (Північна Америка, «Велика сімка», країни Євразійського партнерства). Серед таких «нестандартних» суб'єктів, безумовно, особливу роль відіграє Європейський Союз.

Проблема міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій, які забезпечували реалізацію інтеграційних проектів (Співтовариств і Союзу), час від часу перебувала в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників. Що стосується Європейських співтовариств, то практично із самого початку їх діяльності наука і практика виходили з того, що Спільноти є суб'єктами міжнародного права. Більшість дослідників визнавали міжнародну правосуб'єктність Спільнот але з визнанням міжнародної правосуб'єктності ЄС виникали певні труднощі. З моменту створення ЄС в європейській літературі не спостерігалось визначеності в оцінках його правової природи. Часто зазначалося, що ЄС в силу положень його засновницького договору не мав правосуб'єктності ні у внутрішньому праві, ні в сфері міжнародного права.

Самим слабким місцем, на яке вказували всі автори, що розглядали правову природу ЄС, була відсутність у нього самостійних прав і обов'язків, які свідчили б про наявність міжнародної правосуб'єктності Союзу. Установчі договори Союзу ніяк не вирішували цю колізію. Так, за думкою професора Б. Топорніна, питання про правосуб'єктність Союзу «як би залишилося за кадром» Маастрихтського договору, а Амстердамський договір також не додав нічого істотного до прояснення цього питання [7, с. 157]. Крім того, на відміну від Європейських співтовариств, Союз не набув правоздатності у внутрішніх правопорядках держав-членів в якості юридичної особи, що зайвий раз свідчило про невизначеність його не тільки міжнародно-правового, але й внутрішньодержавного статусу.

Ситуація змінилася після підписання Лісабонської угоди у 2007 році, в якій питання правосуб'єктності врегульовані в ст. 47, включеної в розділ про прикінцеві положення. Текст статті дуже лаконічний, у ній встановлено, що «Союз є юридичною особою». З тексту не зрозуміло, про яку правосуб'єктність йдеться: міжнародну правосуб'єктність ЄС, що дозволяє вступати йому в правовідносини з іншими суб'єктами міжнародного права (державами, міжнародними організаціями тощо), або ж про правосуб'єктність по внутрішньому праву держав-членів, або про визнання ЄС юридичною особою в правових системах держав. Можна припустити, що зміст ст. 47 Лісабонського договору дозволяє розглядати його як правову основу

для міжнародної і внутрішньої правосуб'єктності Союзу одночасно. Подібне формулювання і його розширювальна інтерпретація сьогодні застосовуються в практиці інших міжнародних організацій і не викликають заперечень з боку третіх осіб по відношенню до таких міжнародних організацій. Таке тлумачення питання правосуб'єктності ЄС сприяє зміцненню його повноважень по проведенню переговорів зі своїми міжнародними партнерами, перетворивши його в більш ефективного гравця (актора) на міжнародній арені і в більш помітну політичну фігуру для третіх країн і міжнародних організацій.

Таким чином, отримавши достатню кількість свідчень наявності міжнародної правосуб'єктності ЄС, можна впевнено стверджувати, що з урахуванням всіх зазначених обставин Європейський Союз є суб'єктом міжнародного права. Така позиція вже знайшла консенсусне розуміння у вітчизняних наукових колах [8]. Але і в такому разі ЄС не є «академічним» суб'єктом міжнародного публічного права за типом окремої держави з власним суверенітетом, яка постає на міжнародній арені повноцінним суб'єктом міжнародних відносин, адже практика регулювання окремих міжнародних питань показує суттєві розбіжності у поглядах окремих членів союзу на їх вирішення. Зважаючи на природу ЄС, у взаємовідносинах з іншими суб'єктами він виступає скоріше міждержавним суб'єктом або комплексним «суб'єктним об'єднанням». Цю позицію слід враховувати при визначенні кола суб'єктів сучасного міжнародного публічного права.

Традиційна система суб'єктів міжнародного публічного права під впливом тенденцій перебудови сучасного світопорядку підлягає певного коригування. Поділ на основні та факультативні суб'єкти міжнародного публічного права не витримує критики, оскільки глобалізація активізувала діяльність інших недержавних акторів на світовій арені, зокрема таких як неурядові організації та навіть лідери окремих країн світу. Крім цього, тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин виявляють основними суб'єктами міжнародного публічного права не стільки держави, скільки наддержавні утворення або сукупність декількох держав. Серед таких міждержавних суб'єктів провідну роль відіграє Європейський Союз, який

після ратифікації Лісабонської угоди став повноцінним суб'єктом міжнародних відносин з міжнародною і внутрішньою правосуб'єктністю одночасно.

Список використаних джерел

1. Самойлов О. Ф. Місце України у світових глобальних процесах / О. Ф. Самойлов // Проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін.]. — К. : КиМУ, 2011. — Вип. 3. — 369 с.
2. Громько А. А. Формационный подход к развитию международных отношений (европейский ракурс) / А. А. Громько // Современная Европа, 2015. — № 5. — С. 5-13.
3. Бордачев Т. В. «Новый интервенционализм» и современное миротворчество / Т. В. Бордачев. — М. : МОНФ, 1998. — 159 с.
4. Степаненко К. В. Перспективні напрями наукових досліджень сучасних міжнародних відносин / К. В. Степаненко // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки, 2015. — №2 (2). — С. 160-165.
5. Katzenstein P. J. International Organization and the Study of World Politics / P. J. Katzenstein, R. J. Keohane, St. D. Krasner // International Organization, 1998. — V. 52. — № 4. — P. 645-686.
6. Міжнародне право : навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 336 с.
7. Топорнин Б. Н. Европейское право : учебник / Б. Н. Топорнин — М. : Юристь, 1998. — 456 с.
8. Грицаєнко Л. Л. Становлення Європейського Союзу як суб'єкта міжнародного права / Л. Л. Грицаєнко // Європейське право, 2012. — № 1. — С. 84-90.

Summary

The article attempts to define the system of subjects of public international law in modern conditions the formation of a new world order.

It is noted that the question of the circle of subjects of international law has always been controversial, due to the dynamics of international relations. Branching criteria for the classification of subjects of international law and a change in the early twenty-first century political structure of the modern world, objectively forced to a new understanding of public international law entities, such as the European Union, their classification and influence on the formation of a new world order.

The causes and tendencies of formation of new world order subjects of contemporary international relations. Outlines the main trends of modern international relations, including: 1) structural changes in international relations accompanied by long outbreaks of violence and military intervention; 2) globalization, transparency of interstate borders, which ensures a high level of information and technological development of the world; 3) strengthening non-state actors in contemporary international relations, among which we should highlight non-governmental organizations, transnational corporations and individual political leaders. It is suggested that in such circumstances a return to the bipolar structure of world order, when the settlement of international problems depended on the position of several super powers, impossible; it is impossible to talk about the dominance of States in the system of subjects of international law.

It is necessary that the traditional science of public international law the subjects of international relations in the early twenty-first century influenced the transformation of the identification criteria of international institutions subject to certain adjustments. Today the division between core and optional subjects of international public law is not tenable. In addition, the development trend of contemporary international relations show the main subjects of public international law is not so much a separate state as supranational education or a combination of several States, among which a special role is played by the European Union.

After the signing of the Lisbon Treaty in 2007, the issues of legitimacy of the EU is regulated in article 47 which provides that "the Union has legal personality". It is suggested that the content of article 47 of the Lisbon Treaty can be considered as a legal basis for international and internal legal personality of the Union at the same time. Despite the fact that the existence of international legal personality gives reason to believe that the EU is a subject of international public law, EU to recognize the "traditional" subject of international relations is impossible, because the practice of international regulation of certain issues shows a significant divergence of views of individual members of the Union on their decision. It is argued that despite the nature of the EU, in its relations with other subjects it is a subject of interstate or complex "subject Association".